

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЛЯСОТА ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

УДК 321 : 316. 75

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському державному економічному університеті
Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор соціологічних наук, професор
Онищук Віталій Михайлович,
Одеський державний економічний університет,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Гансова Емма Августівна,
Одеський регіональний інститут
державного управління Української Академії державного
управління при Президентові України,
професор кафедри філософських та соціально-політичних наук

кандидат політичних наук

Юрченко Микола Миколайович,
Одеський юридичний інститут
Національного університету внутрішніх справ
МВС України, доцент кафедри державно-правових дисциплін

Провідна установа: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, відділ
теоретичних і прикладних проблем політології, м. Київ

Захист відбудеться “27” вересня 2002 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за
адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий “26” серпня 2002 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що нинішній етап розвитку українського суспільства, інституціональні зміни, вироблення й узгодження правил і процедур функціонування нового суспільно-політичного ладу вимагають адекватної системи політичних цінностей, аксіологічного обґрунтування. Адже адекватність системи політичних цінностей суспільства фундаментальним потребам соціальної трансформації є вирішальною передумовою успіху останньої.

Українська держава потребує конструктивного поштовху до взаємного зміцнення і розвитку її інституціональних та культурологічних параметрів, щоб уникнути однієї із суттєвих небезпек, закладених у домінуючій логіці “неорганічних” трансформацій авторитарних політичних систем, - небезпеки, пов’язаної зі складністю “органічного” розвитку демократичної політичної культури. У суспільстві має сформуватися цілісний та ефективний комплекс соціальних механізмів реалізації базових політичних цінностей. Адже без втілення в сукупності ціннісних орієнтацій, відображення у політичних уподобаннях громадян нашої держави відповідного ставлення до перебігу політичних процесів, врешті, без надання належного соціетального статусу інституту громадської думки неможливо ефективно використати навіть повністю адекватну ситуації систему політичних цінностей. Це засвідчує нагальну необхідність кардинального прискорення процесу формування нової системи політичних цінностей в Україні, а відтак наукового осмислення відповідних теоретичних і прикладних проблем.

Необхідність такого осмислення зумовлена і ступенем наукової розробки даної проблематики. Хоча поняття “цінності” вже досить давно є предметом дослідження у філософії, аксіології, соціології, політології, психології та інших науках, а також розглядається багатьма фахівцями як важливий фактор інтеграції соціально-гуманітарного знання, єдиного підходу до його характеристики поки що немає. Методологічні та концептуальні аспекти аналізу ціннісної проблематики, в тому числі системи політичних цінностей, надзвичайно різноманітні й суперечливі.

Відаючи належне дослідженням вітчизняних і зарубіжних учених, необхідно визнати, що в літературі подається фрагментарний аналіз різних проблем формування політичних цінностей, приділяється недостатньо уваги розробці теоретичних основ вивчення політичних цінностей, відсутнє системне дослідження процесів формування, трансформації та еволюції системи політичних цінностей. Відтак розвиток політичної науки потребує систематизації, узагальнення і на цій основі реконцептуалізації теоретичних та емпіричних результатів дослідження даної проблематики, створення цілісної концепції функціонування політичних цінностей у сучасному соціумі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено згідно з науково-дослідною програмою кафедри політології Одеського державного економічного університету “Формування політичної культури студентської молоді в період демократизації українського суспільства”.

Мета дослідження полягала у тому, щоб проаналізувати теоретичні основи вивчення процесу формування системи політичних цінностей; для забезпечення надійної бази порівняльного аналізу висвітлити стан і розвиток комплексу політичних цінностей країн розвинутої демократії (на прикладі США); дослідити особливості формування системи політичних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Визначена мета зумовила постановку та розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити і систематизувати основні теоретико-методологічні підходи до проблеми цінностей в цілому і політичних цінностей зокрема, які сформувалися в зарубіжній та вітчизняній політології і суміжних соціально-гуманітарних науках;
- 2) виявити сутність, роль і основні функції політичних цінностей в сучасному соціумі;
- 3) проаналізувати зарубіжний досвід формування і функціонування системи політичних цінностей на прикладі країн розвинутої демократії;
- 4) охарактеризувати зміст і механізми формування комплексу політичних цінностей у сучасному українському соціумі;
- 5) виявити залежність між формуванням системи політичних цінностей в Україні й ефективністю політичної системи;
- 6) визначити перспективи формування загальнонаціональної консолідуючої ідеї в українському суспільстві як однієї з фундаментальних політичних цінностей.

Об'єктом дослідження є система політичних цінностей як динамічний соціально-політичний і духовний феномен, складова політичної культури і політичної сфери життєдіяльності сучасного соціуму.

Предмет дослідження – сутність, структура й особливості формування системи політичних цінностей України у порівнянні з країнами розвинутої демократії.

Авторська дослідницька стратегія ґрунтується на використанні номотетичного та ідіографічного **методів дослідження**. Номотетичний метод застосовується для встановлення загальних закономірностей формування та еволюції системи політичних цінностей, а за допомогою ідіографічного методу комплекс політичних цінностей та його складові представлені як унікальний цілісний об'єкт у його єдності і неповторності, в його історичному контексті.

У роботі інтенсивно застосовується дименціональний метод, який дав змогу побудувати загальний простір різних визначень і побачити за різними поглядами окремі проєкції складного багатовимірного об'єкта, яким є система політичних цінностей, на різні площини його розгляду,

подати багатовимірну, плюралістичну (із точки зору використання існуючих концептуальних теоретичних підходів і результатів їх застосування) картину формування системи політичних цінностей соціуму.

У дисертації широко використовується *компаративістський* метод для з'ясування загальних рис процесу формування системи політичних цінностей і специфіки його прояву в різних суспільних системах з метою пошуку оптимальних шляхів створення системи політичних цінностей, адекватної потребам сучасного етапу розвитку Української держави.

Застосування *системного* методу уможливило декомпозицію системи політичних цінностей на ряд підсистем (систем нижчого рівня), які досліджувалися автономно з урахуванням подальшого узгодження цілей кожної підсистеми із загальною метою системи, а також створення ієрархії системи.

Функціональний підхід використовується для аналізу взаємодії системи політичних цінностей і політичної системи суспільства, і насамперед виявлення взаємозалежності між політичним режимом, специфікою політичних інститутів і політико-культурним середовищем, в якому дані інститути функціонують.

Культурно-інституціональний підхід дістав втілення в аналізі процесу політичної соціалізації, формування і трансформації цінностей у сучасному соціумі.

Історичний метод дає змогу простежити у хронологічній послідовності еволюцію науково-теоретичного розуміння політичних цінностей. Він був дисертантом використаний також для аналізу розвитку комплексу політичних цінностей у сучасних розвинених демократіях (на прикладі США), впливу архетипів національної свідомості українців на процес формування політичних цінностей в Україні на сучасному етапі.

У роботі застосовуються такі традиційні методи теоретичного та емпіричного дослідження, як абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, спостереження, порівняння. За допомогою методу вторинного *соціологічного* аналізу автор проаналізував та узагальнив результати соціологічних досліджень провідних наукових колективів України і зарубіжних країн, які вивчали систему політичних цінностей суспільства і суміжну проблематику. В дисертації використовуються дані досліджень, проведених у другій половині 90-х років та у 2000-2001 рр.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. Здійснено комплексне політологічне дослідження процесів формування, трансформації та еволюції системи політичних цінностей у сучасному соціумі. В межах дослідження отримано результати, які мають наукову новизну:

1. Виявлено і проаналізовано функції системи політичних цінностей. Доведено, що система політичних цінностей у сучасних суспільствах тісно пов'язана з проблемою легітимності і може стати чинником як стабілізації політичної системи, так і її дезінтеграції.

2. Набуло подальшого розвитку положення про те, що культурно-інституціональні механізми формування системи політичних цінностей суспільства акумулює політична соціалізація. Розкрито особливості політичної соціалізації в суспільствах, що трансформуються.
3. На основі органічного поєднання номотетичного та ідіографічного підходів проаналізовано комплекс політичних цінностей країн розвинутої демократії, процеси його формування, відтворення і зміни (на прикладі США).
4. Здійснено порівняльний аналіз політичних цінностей сучасної України і країн розвинутої демократії. Досліджено роль національних політичних архетипів у сучасних модернізаційних процесах.
5. Виявлено динаміку змін політичних цінностей і орієнтацій населення України в сучасний період, визначено основні пріоритети в системі політичних цінностей. Розкрито причини поширення авторитарних установок у політичній свідомості громадян.
6. Досліджено взаємозалежність між формуванням системи політичних цінностей і соціальним самопочуттям окремих людей та соціальних груп, їх сприйняттям, у першу чергу, економічних перетворень у суспільстві. Показано, що закріплення нової системи політичних цінностей значною мірою залежатиме від рівня ефективності політичної системи.
7. Обґрунтовано положення про те, що фактором утвердження демократичних політичних цінностей може стати національна ідея, якщо вона базуватиметься на інтересах і потребах громадян, якщо з нею буде пов'язане реальне поліпшення якості життя.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що сформульовані в ній висновки, положення та рекомендації створюють базу для подальшого розвитку політичної науки, зокрема політичної аксіології, поглибленого дослідження проблем стану та трансформації системи політичних цінностей у сучасному українському суспільстві. Матеріали дослідження можуть бути використані як у науково-дослідній роботі, так і в практичній діяльності органів державної влади України, політичних партій та громадських організацій у процесі здійснення політики щодо перетворення системи політичних цінностей суспільства.

Результати дисертації також можуть використовуватися при аналізі політичної ситуації в Україні, у подальшій розробці державно-національної ідеї Української держави, а також у викладанні вузівських навчальних курсів і спецкурсів, написанні підручників і посібників з теоретичної і прикладної політології.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на міжнародних наукових конференціях “Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє” (Одеса, 1995); “Відродження української державності: проблеми історії та культури” (Одеса, 1996); “Культурно-історичні, соціальні і правові аспекти становлення державності в Україні” (Одеса, 1996); на всеукраїнських наукових конференціях “Проблеми теорії і практики економічної трансформації в Україні” (Одеса, 2001);

“Мова і національна самосвідомість” (Одеса, 2001); міжвузівській науково-практичній конференції “Проблеми світоглядної та методологічної підготовки спеціалістів у вищій школі” (Одеса, 1995); регіональній науково-практичній конференції молодих політологів “Демократична Україна: сьогодні і в майбутньому” (Одеса, 1998); на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Одеського державного економічного університету в 1997 - 2001 роках.

Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри політології Одеського державного економічного університету та використовувались у навчальному процесі в цьому навчальному закладі.

Основні положення та висновки дисертації **опубліковані** автором у 4 статтях в наукових виданнях, визнаних ВАК України фаховими з політології, а також у 5 публікаціях в інших наукових виданнях, збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, перший і третій з яких містять по три підрозділи, другий – два підрозділи, висновків та списку використаних джерел (249 найменувань). Обсяг дисертації 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі “**Теоретичні засади аналізу системи політичних цінностей**” проаналізовано основні концептуальні підходи до вивчення феномену цінностей у соціально-політичних науках, виявлено специфіку та соціальні функції політичних цінностей, розглянуто механізми формування і розвитку комплексу політичних цінностей суспільства.

Інтенсивне дослідження природи цінностей у зарубіжних гуманітарних науках розпочалося наприкінці XIX – на початку XX століття. Даною проблематикою займалися такі авторитетні дослідники, як М.Вебер, М.Гартман, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейм, К.Клакхон, У.Колб, Т.Парсонс, Р.Перрі, У.Томас і Ф.Знанецький, М.Шелер та інші.

Початок теоретичній розробці проблеми цінностей у вітчизняній літературі було покладено в середині 60-х років. З того часу інтерес до цієї проблеми постійно зростає. Серед російських та українських дослідників, які зробили вагомий внесок у розвиток цього напрямку, автор відзначає В.Бакірова, О.Бакурадзе, О.Богомолова, М.Здравомислова, М.Лапіна, Д.Леонтєва, В.Оссовського, І.Попову, А.Ручку та ін.

Проаналізувавши різні підходи до розуміння поняття “цінності” у вітчизняній і зарубіжній літературі, дисертант виділяє декілька найбільш поширених теоретичних позицій. У першому випадку під цінностями розуміються як матеріальні (предметні цінності), так і нематеріальні за своїм субстратом об’єкти, які цінуються індивідом і є бажаними для нього. У другому, цінності – це

суспільні установки і оцінки, цілі й проекти, виражені у формі нормативних уявлень (суб'єктивні цінності або цінності свідомості). У третьому випадку увага акцентується на тому, що цінність є специфічною формою прояву відносин між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення його потреб та інтересів. Ряд авторів тлумачить цінність вкрай широко, як будь-яке відношення значимості, як практичне відношення, обумовлене будь-якою активністю і зацікавленістю, що створює можливість підвести під це поняття ледве не всі явища і предмети духовного і матеріального життя.

Дисертант вважає, що серед представлених у літературі найбільш плідним є тлумачення цінностей як ідеалів. Згідно з цим підходом, потреби, інтереси і цінності утворюють певну послідовність відносин, в якій відбивається ступінь віддаленості спонукальних сил дії від економічних підстав суспільного життя. Існуючі в даному соціумі інтереси одержують своє завершення і функціонують як мотиви діяльності через певні форми символізації, за допомогою системи соціальних цінностей.

Автор дійшла висновку, що дослідження політичних цінностей приваблювало вчених меншою мірою, ніж проблема цінностей як таких. Іноді навіть заперечувалося саме поняття “політичні цінності”, натомість пропонувалося вести мову про місце цінностей у політиці.

Поняття “політичні цінності” з другої половини ХХ століття і особливо останнім часом набуває значного поширення. Частіше за все звернення до політичних цінностей відбувається в контексті аналізу політичної культури або політичної свідомості. Серед зарубіжних вчених, які приділяли особливу увагу даній проблематиці, слід відзначити таких політологів, як Г.Алмонд, Є.Баталов, О.Башкірова, С.Верба, К.Гаджієв, Г.Ділігенський, М.Доган, Р.Інглехарт, М.Карват, В.Лапкін, І.Лебедев, С.Ліпсет, В.Мілановський, В.Нойман, В.Пантін, Ю.Пивоваров, В.Рукавишніков, М.Фіннемор, Л.Халман, П.Естер та ін.

Останнім часом досить інтенсивно система політичних цінностей, особливо процес її трансформації, досліджується в українській політичній науці. Найбільш помітний внесок у їх вивчення зробили такі вітчизняні фахівці, як В.Бєбик, О.Білий, Е.Гансова, М.Головатий, Є.Головаха, А.Горбань, Н.Костенко, М.Міщенко, В.Оссовський, Н.Паніна, І.Попова, В.Романов, А.Ручка, О.Яременко та ін.

Такі дослідники як В.Буцєвицький, О.Клименко, В.Корнієнко, М.Лукашевич, С.Макеєв, І.Поліщук, В.Рєбкало, Б.Цимбалістий, А.Чередниченко звертаються до ціннісної проблематики у процесі дослідження політичної культури та політичної соціалізації. Питання становлення політичної системи суспільства перехідного типу, структур громадянського суспільства та місця політичних цінностей у їх розвитку розкриваються у роботах В.Горбатенка, В.Кременя, М.Михальченка, В.Полохала, Ф.Рудича, М.Томенка, М.Шульги та ін.

У рамках політологічної теорії цінностей автор розвиває підхід, відповідно до якого поняття “політичні цінності” тлумачиться як таке, що відноситься до належного стану речей на відміну від

дійсного й формулює власне визначення політичних цінностей. Дисертант підкреслює, що під політичними цінностями слід розуміти і політичні ідеали, і політичні норми, узаконені встановлення, обов'язкові для дотримання в політичній діяльності. До числа політичних цінностей слід віднести також уявлення про належне ставлення державних органів до економічної діяльності.

Політичні цінності, виконуючи ряд функцій, відіграють важливу роль у розвитку політичної системи суспільства: інтегративну (інтегрування будь-якої соціально-політичної цілісності); мотиваційну (мотивування дій політичних суб'єктів); контрольну (оскільки цінності - основа вироблення стандартів оцінки політичної дії та її результатів); директивну (цінності сприяють формуванню цілісної системи політичних цілей); регулятивну, яка відбивається в соціально-політичній регуляції взаємовідносин людей з найважливішими політичними інститутами; інструментальну (визначення політичних благ і механізму їх досягнення) та ін.

Легітимність, а відповідно й стабільність політичної системи суспільства залежать від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури, а кількість таких, що поділяються всіма членами суспільства "позитивних" політичних цінностей, визначає ступінь консенсусу між його членами. Падіння ціннісної підтримки з боку мас нижче мінімального рівня або повна відсутність її (що буває рідко) є одним з факторів падіння авторитету влади, ослаблення її соціально-психологічних основ. На думку автора, в рамках теорії розвитку демократичних режимів "об'єднуючий ціннісний консенсус" (формулювання дано в концепції Дж.Ролза) відповідає етапу консолідованої демократії. Його слід відрізнити від модусу вівенді, який ґрунтується на вузькогрупових інтересах і не є стійким. Модус вівенді характерний для суспільств, які здійснюють перехід до ліберальної демократії і є початковою необхідною передумовою розвитку демократичних процесів.

У ході аналізу процесу формування системи політичних цінностей суспільства визначено сутність категорій "соціальний інститут" як специфічної сукупності соціальних норм та "інституціоналізація" як процесу, за допомогою якого цінності і норми стають глибоко структурованими і шаблонізованими в рамках, що регулюються правилами і передбачуваними зразками дії. Дисертант показала, що культурно-інституціональні аспекти формування політичних цінностей пов'язані, насамперед, з політичною соціалізацією – соціальним процесом, за допомогою якого засвоюються і формуються політичні цінності, норми, установки. Оцінити порівняльний ступінь впливу чотирьох головних агентів політичної соціалізації – сім'ї, школи, групи ровесників та засобів масової інформації - складно, проте автор вважає, що найсильніший початковий вплив здійснює сім'я, хоча він може бути модифікований іншими агентами, які набувають активності на більш пізніх етапах процесу соціалізації.

Автор відзначає, що потужним механізмом політичної соціалізації (особливо в країнах розвинутої демократії) і найважливішою формою прояву ціннісної системи даного соціуму є

громадська думка. Вона характеризується політологами, з одного боку, за формою як елементарна колективна поведінка, з іншого боку, за функцією як засіб соціального контролю. Громадська думка вступає в гру в проблемних ситуаціях, що характеризуються нормативною двозначністю. Серед компонентів громадської думки найбільшою стійкістю відрізняються загальні ідеї, що становлять основу легітимності політичної системи, оскільки засвоюються у дитячому віці в процесі сімейної соціалізації.

У другому розділі **“Стан і розвиток системи політичних цінностей у країнах розвинутої демократії (на прикладі США)”** розглянуто зміст і динаміку західної системи політичних цінностей, охарактеризовано процеси політичної соціалізації та еволюції політичних цінностей у високорозвинених демократичних країнах, проаналізовано громадську думку як форму прояву цінностей і ціннісних орієнтацій у державах Заходу.

Автор поділяє підхід провідних спеціалістів США, згідно з яким американське суспільство тлумачиться політично як ліберальна демократія і економічно як капіталістична система.

Незважаючи на значний рівень гетерогенності американського суспільства, для усталених норм і цінностей політичної культури характерний високий ступінь стабільності. Базові цінності політичної культури, широко засвоєні всіма громадянами, глибоко закорінені, зберігаються і тоді, коли суспільство переживає періоди тривалих і глибоких потрясінь. Відзначається, що патріотизм або націоналізм є стрижневим моментом у системі політичних цінностей американського суспільства, однією з найважливіших складових національної ідентичності.

Пильна увага в дисертації приділяється двом центральним у визначенні ліберальної демократії підсистемам політичних цінностей: поняттям народного суверенітету і обмеженої державної компетенції. Народний суверенітет, який визначається як державне управління, опосередковане в кінцевому рахунку згодою керованих, передбачає певну міру народної участі в голосуванні та інших політичних діях, представницьке державне управління. Відзначається, що з самого початку робився акцент на законодавчому представництві, що підкреслюється в Конституції США. Пізніше зросла увага до політичного представництва і демографічної репрезентативності, особливо в адміністративних установах і процесах.

Автор вказує на те, що панування в американському суспільстві капіталістичної системи господарювання безпосередньо зумовлене домінуванням таких соціально-політичних цінностей, як індивідуалізм, плюралізм і політична та економічна конкуренція, що повинна бути присутньою у стосунках груп та індивідів. Концептуально передбачається, що ринкова конкуренція сама по собі встановлюватиме межі допустимої у бізнесі поведінки і розподіляти отримані доходи. Пов'язуючи орієнтацію на збільшення приватних доходів і загальне економічне зростання, ці економічні доктрини органічно відповідають потребам розвинутої ринкової економіки. Вони підкреслюють спрямованість на максимальну свободу приватних підприємців, господарюючих суб'єктів і

мінімальну, визначену міркуваннями ефективності залученість державних органів до процесу прийняття господарських рішень і управління приватним сектором економіки.

Дисертант дійшла висновку, що нині в американському суспільстві співіснують і борються за панівне становище два стрижневих комплекси політичних цінностей. Перший з них включає такі “традиційні” цінності, як індивідуалізм, конкуренція, досягнення, патріотизм, напружена трудова діяльність; другий – “нові правила” - соціальні зобов’язання, кооперація, самореалізація, терпимість, “добре життя”. Яким буде підсумок боротьби цих соціально-політичних субкультур, поки що неясно.

У розділі відзначається, що політичну соціалізацію американські фахівці тлумачать у світлі впливів і досвіду, які приводять до того, що громадяни визначають свою політичну орієнтацію або як консервативну, або ліберальну. Дослідження показали, що у відношенні до соціально-політичних проблем вищий середній клас є найбільш, а робітничий – найменш ліберальним. У ставленні до економічних проблем класові позиції є протилежними. Однак ці відмінності здебільшого обумовлюються рівнем освіти, ніж доходом або професією.

Система політичних цінностей США та інших високорозвинених демократичних країн дістає відображення у громадській думці з проблем політики. Автор приділяє увагу аналізу еволюції расових політичних установок під впливом громадської думки. Досвід США засвідчує, що істотні зрушення в громадській думці щодо різних соціально-політичних питань найбільшою мірою відбуваються під впливом засобів масової комунікації. Показано, що функціонування західних політичних систем передбачає ретельне вивчення і обов’язкове врахування громадської думки, яка постає як потужна “резервна сила” ефективної політики.

У третьому розділі **“Формування системи політичних цінностей в сучасному українському суспільстві”** дано загальну характеристику системи політичних цінностей сучасної України і процесу її трансформації, показано місце політичних інститутів демократії у комплексі цінностей українського суспільства, досліджено взаємозв’язок процесів формування політичних і соціально-економічних цінностей, виявлено перспективи формування загальнонаціональної консолідуючої ідеї в Україні.

Дисертант обґрунтовує думку про те, що всі компоненти вітчизняної політичної системи, всі елементи політичного життя України перебувають під потужним впливом комплексу політичних цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства. Саме нерозвиненість даного ціннісного комплексу і сьогодні залишається слабкою ланкою в низці явищ і процесів функціонування політичної сфери вітчизняного соціуму. За даними досліджень Інституту соціології НАН України, серед громадян, що тією чи іншою мірою зацікавлені у наявності й достатності політичних ідеалів, які заслуговують підтримки, у 2001р. 45-48% відзначали їхню нестачу. Також досить високою (19-23%) була частка тих, кого це питання просто не цікавило.

Автор доводить, що відсутність у суспільстві адекватної системи політичних ідеалів і цінностей, які поділяються всіма громадянами, неможливо компенсувати прямолінійним

копіюванням класичних моделей цінностей західних політичних систем. Подібна спроба буде приречена на невдачу. Адже цінності та ідеали являють собою глибинні шари культури даного суспільства, органічний результат його історичного розвитку. Механічне запровадження їх неминуче викликатиме реакцію відторгнення.

Формування системи політичних цінностей сучасного українського суспільства тісно пов'язане з національною культурою, закоріненими традицією засадничими установками, архетипами, колективними уявленнями, які є основою політичної ментальності українців. Проаналізувавши політичну установку на індивідуалізм, що є базисною в політичній культурі українців, автор доводить, що вона може стати передумовою становлення демократичної політичної культури. Проте для цього необхідно, щоб дана цінність еволюціонувала і, подолавши анархічну сутність, вийшла на суспільно-політичний рівень.

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень обґрунтовано висновок про те, що ціннісні орієнтації масової політичної свідомості щодо прерогативи особистої відповідальності чи турботи держави в Україні й у державах Північної Америки прямо протилежні. В нашій країні домінує така політична цінність, як державна відповідальність, турбота держави; у країнах розвиненої демократії навпаки: особиста відповідальність за стан справ, опора на власні сили.

Реальна політика поки що є для українців дуже сумнівною цінністю. Суспільна свідомість у нашій країні просякнута скепсисом щодо намірів політичних діячів, процесу цілевизначення у сфері політики. Такий скепсис взагалі відсутній у Канаді й дуже незначний у США. Щоправда, у нашому суспільстві здебільшого зберігається підтримка стратегічного курсу на побудову правової, демократичної держави, хоча дедалі помітним стає зневіра людей у можливостях реалізації цього курсу в недалекому майбутньому.

Відзначається також, що соціальна установка на політичну активність не отримала належного поширення в українському суспільстві. Характерна для основної маси населення пасивність гальмує процес вироблення механізму організованого колективного тиску на державні структури, формування такої участі, яка приводила б до раціоналізації рішень, що приймаються органами державної влади.

Дисертант підкреслює, що поширення в свідомості українців безлічі елементів-цінностей, об'єктивно суперечливих щодо суспільної трансформації, не обумовлено існуванням якоїсь глибинної культурологічної ворожості мас до модернізації українського суспільства, його демократизації. З'ясування природи антитрансформаційних установок масової свідомості передбачає розуміння того, що невдоволення населення результатами реформ відображає не негативне ставлення до декларованих цілей, а неприйняття реалізації цих цілей на практиці. Відзначається, що зміни у ціннісних орієнтаціях мас залежать від компетентних дій української еліти. Роль останньої на початкових етапах трансформації полягає не тільки у здійсненні

інституціональних змін, але й у тому, що вона повинна набути авторитету в суспільстві, виступати зразком соціальної поведінки, на який орієнтуються неелітні групи.

У дисертації доводиться, що для системи політичних цінностей України характерна функціональна похідність таких ключових її компонентів, як свобода, рівність й справедливість, від ринку і приватної власності. Що стосується економіко-політичних цінностей, то вихідним у цій підсистемі є ставлення до праці, бачення її впливу на життя людей. Вважають, що напружена праця створює краще життя, а відповідно – включають її до числа основних життєвих цінностей дві третини американців та канадців й лише половина українців. Автор показує, що на результатах опитувань позначилися реалії відповідних суспільних систем. На відміну від країн з розвиненими ринковою економікою і демократією, в Україні надто великий вплив на економічні успіхи справляють особисті зв'язки, наближеність до владних структур.

Результати економічного реформування, їх вплив на соціальне самопочуття населення, рівень задоволеності громадян життям взагалі є головними показниками ефективності політичної системи і одним з найважливіших факторів закріплення нової системи політичних цінностей. Автор дійшла висновку, що в Україні процес інтеріоризації нової системи політичних цінностей залежатиме від оцінки громадянами безпосередніх життєвих умов, від процесу подолання синдрому “кризової свідомості”.

У розділі показано, що в Українській державі національна ідея покликана стати фактором інтеграції різних політичних сил і консолідації поліетнічної української нації. Цілісна система взаємозв'язаних політичних, економічних, правових цінностей, що становлять ядро цієї ідеї, має відбивати стратегію розвитку держави в умовах модернізації. Ця система ґрунтується на гуманізмі, соціальній і національній справедливості, віротерпимості, демократичних принципах та ідеалах, державному патріотизмі. Для інтеграції цих цінностей у масову свідомість національна ідея повинна адекватно відображати потреби українського соціуму, стати ідеєю соціальною, орієнтованою на реальні зміни соціально-економічної та політичної системи суспільства.

У **висновках** підбито основні підсумки дослідження, сформульовано практичні рекомендації щодо використання одержаних результатів.

У політологічному аспекті політичні цінності необхідно інтерпретувати як узагальнені уявлення, що постають як політичні ідеали, засадничі принципи політичного мислення, які є ідеальними критеріями оцінки і орієнтації суб'єктів у політичній діяльності.

Легітимність й стабільність політичної системи суспільства залежать, окрім інших факторів, від об'єднуючого консенсусу з приводу певних “базових” цінностей, принципів суспільного устрою, що включає і прагнення до зміни, корекції або оптимізації практичного втілення цих принципів.

Відсутність або ослаблення ціннісного консенсусу може призвести до руйнації суспільних основ, дисфункції державно-політичних інститутів.

В Україні суспільна думка ще не перетворилася на ефективний соціальний інститут, який здійснює функції соціального контролю і управління. Відповідно вона не виконує роль дійового механізму формування і прогресивного реформування системи політичних цінностей. Ця негативна риса політичної сфери повинна бути подолана в процесі посткомуністичної трансформації українського суспільства.

При формуванні нового комплексу політичних цінностей і соціальних механізмів його реалізації необхідно використовувати досвід, нагромаджений країнами розвиненої демократії, при цьому слід уникати сліпого некритичного копіювання. Мова має йти про оптимальне поєднання національних традицій і культурних зразків з новим потенціалом, який надає інтеграція у глобальний соціокультурний простір.

Існує пряма залежність між формуванням нової системи політичних цінностей і ступенем загального задоволення життям взагалі, соціальним самопочуттям окремих людей і соціальних груп. Утвердження нової системи політичних цінностей значною мірою залежить від ефективності всієї політичної системи, її здатності задовольнити сформований на даному етапі рівень потреб та інтересів громадян.

Ефективним фактором подолання кризових явищ в умовах трансформації та відповідно закріплення демократичних політичних цінностей має стати консолідуюча національна ідея. Вона повинна акумулювати основні національно-державні цінності, стати парадигмою соціально-економічного, політичного і духовного відродження України.

Система демократичних політичних цінностей, яку сприймають громадяни, є гарантом незворотності соціально-економічних і політичних процесів. Однак формування такого ціннісного консенсусу на етапі становлення демократичного режиму значною мірою залежатиме від утвердження демократичних інститутів на національному й регіональному рівнях.

Політичні інститути демократії, відповідні ідеали і норми мають посісти центральне місце в системі політичних цінностей українського суспільства. Їх утвердження як ядра вітчизняного комплексу політичних цінностей повинні зробити пріоритетом своєї діяльності як органи державної влади і управління, так і недержавні політичні організації.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Лясота Л.И. Система политических ценностей демократических стран как ориентир для посткоммунистической трансформации // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. - Одеса.: Юридична література, 2000. - Вип. 9. - С.203-209.
2. Лясота Л.И. Формування системи політичних цінностей у сучасному українському суспільстві // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2001. - Вип. 10-11. - С.384-388.

3. Лясота Л.І. Теоретичні основи вивчення і соціальні механізми формування системи політичних цінностей // Правова держава. - 2001. - № 3. - С. 177-181.
4. Лясота Л. Причини відтворення авторитарних цінностей в Україні // Нова політика. - 2001. - №5. - С.55-59.
5. Лясота Л.І. Роль політичних цінностей у забезпеченні стабільності політичної системи // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського держ. ун-ту. – Ужгород: Закарпат. Центр соціальної служби для молоді, 1995. - Т.5-6. - С. 347-352.
6. Лясота Л.И. Понятие ценности в системе социологического знания // Вестник Харьковского нац. ун-та им. В.Н. Каразина. Социолог. исследования современного общества: методология, теория, методы. - 2000. - № 462. - С. 141-144.
7. Лясота Л.І. Національна самосвідомість у контексті формування системи політичних цінностей особистості в посттоталітарній Україні // Матеріали Міжнар. наук. конф. “Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє”. - Одеса. – 1995. - С. 63-65.
8. Лясота Л.И. Проблемы формирования политических ценностей студенческой молодежи // Материалы межвузовской научно-практ. конф. “Проблемы мировоззренческой и методологической подготовки специалистов в высшей школе”. – Ч. 1. – Одесса: Од. институт Сухопутных войск. - 1995. – С. 48.
9. Лясота Л.І. Особливості політичної соціалізації в умовах реформ // Матеріали підсумкової наук. конф. профес.- виклад. складу. - Одеса: ОДЕУ. - 2000. - С.18.

АНОТАЦІЯ

Лясота Л.І. Формування системи політичних цінностей у сучасному соціумі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002.

У дисертації аналізуються процеси формування і трансформації системи політичних цінностей у сучасних суспільствах. Розкривається роль політичних цінностей у розвитку політичної системи.

Проаналізовано зміст і динаміку західної системи політичних цінностей (на прикладі США), виявлено існування двох конкуруючих комплексів цінностей.

Досліджено процес формування політичних цінностей у сучасному українському суспільстві. Виявлено місце і роль інститутів демократії у системі цих цінностей. Доведено взаємозв'язок між формуванням політичних цінностей та ефективністю політичної системи. Показано, що національна ідея може стати фактором утвердження демократичних політичних цінностей.

Ключові слова: політичні цінності, система політичних цінностей, ціннісний консенсус, політична соціалізація, політична культура, громадська думка, політична ефективність, національна ідея.

АННОТАЦІЯ

Лясота Л.И. Формирование системы политических ценностей в современном социуме. –
Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2002.

В диссертации анализируются процессы формирования, эволюции и трансформации системы политических ценностей в современных обществах. Теоретическое и эмпирическое исследование сориентировано на демонстрацию взаимосвязи процессов формирования политических ценностей и общественного мнения. Это дало возможность отобразить как глубинные пласты комплекса политических ценностей (собственно политические ценности), так и ценностные ориентации, политические предпочтения, восприятие текущих политических процессов гражданами Украины.

Исследуются различные подходы к определению понятия “политические ценности”, подчеркивается многоплановость и неоднозначность этого феномена, их взаимосвязь с социальными ценностями. Развивая подход, согласно которому это понятие трактуется как относящееся к должному положению вещей в отличие от реально существующего, автор формулирует собственное определение политических ценностей. При этом под ними подразумеваются как политические идеалы, так и политические нормы.

Анализируются функции политических ценностей в современных обществах, их роль в развитии политической системы. Показано, что общественный консенсус относительно основополагающих политических ценностей тесно связан с проблемой легитимности и является одним из факторов стабильного функционирования политической системы.

Раскрывается социальный механизм формирования политических ценностей. Подчеркивается, что культурно-институциональные аспекты формирования политических ценностей аккумулирует политическая социализация – социальный процесс, с помощью которого усваиваются политические ценности, нормы, установки. Исследуются главные составляющие политической социализации, ее особенности в трансформирующихся обществах. Отмечается, что мощным фактором политической социализации выступает общественное мнение, которое трактуется по форме как коллективное поведение, по функции - как средство социального контроля.

С помощью органического сочетания номотетического и идиографического методов представлена характеристика комплекса политических ценностей стран развитой демократии на примере США, процессов его формирования, воспроизводства и изменения. Отмечается, что в американском обществе, несмотря на высокий уровень гетерогенности, существует устойчивый базовый ценностный консенсус. Показано, что сегодня в США существуют две конкурирующие системы ценностей – “традиционные” и “новые правила”, раскрываются некоторые аспекты эволюции системы политических ценностей, связанных с государственно-управленческой проблематикой.

В компаративистском ключе проанализировано формирование политических ценностей в современном украинском обществе. Показано, что этот процесс тесно связан не только с социально-политическими трансформациями, но и зависит от исторически сложившихся архетипов национального сознания. Выявлены место и роль институтов демократии в системе ценностей украинской нации. Отмечается, что ценности демократии и рыночного хозяйствования еще не стали доминирующими в массовом сознании и это чрезвычайно затрудняет процессы посткоммунистической трансформации политической жизни, снижает эффективность осуществляемых преобразований. Анализируются причины воспроизводства некоторых политических ценностей антитрансформаторской направленности. Выявлена взаимосвязь между формированием политических ценностей и эффективностью политической системы, социальным самочувствием граждан Украины, их восприятием экономических процессов, происходящих в обществе. Показано, что национальная идея может стать фактором утверждения демократических политических ценностей.

Ключевые слова: политические ценности, система политических ценностей, ценностный консенсус, политическая социализация, политическая культура, общественное мнение, политическая эффективность, национальная идея.

SUMMARY

Lyasota L.I. Formation of political values system in contemporary society. - Manuscript.

The dissertation papers is submitted in fulfillment of requirement for the degree of candidate in political science in specialty 23.00.02 – Political institutes and processes. Odessa National Law Academy, Odessa, 2002.

The dissertation papers is dedicated to the analyses of processes of forming and transformation of modern political values system, and the role of political values in the development of the political system

The investigation has analyzed the matter and dynamics of Western political values system (for the US example), existence of two competitive complexes of values.

Formation of the political values in contemporary Ukrainian society, place of democratic institutes in the system of these values is analyzed. It have been proved correlation between formation of political values and effectiveness of political system. The investigation have been shown that the national idea could be used as the factor that help to fasten democratic political values in public opinion.

Key words: political values, political values system, consensus of values, political socialization, political culture, public opinion, political effectiveness, national idea.